

En normalisering ville allerede være et stort skridt

Om polsk-tyske relationer

Af Peter Bender

Oversat af Jens Ellekær

Kilde: Aus Politik und Zeitgeschichte, B17-19, 2006, Bundeszentrale für politische Bildung

Aus Politik und Zeitgeschichte udgives af den tyske Forbundscentral for politisk dannelse (*Bundeszentrale für politische Bildung*) som et tillæg til ugeavisen *Das Parlament*. Med forbundscentralen egne ord har udgivelsen til formål at ”offentliggøre videnskabeligt baserede, alment forståelige bidrag til samtidshistoriske og socialvidenskabelige temaer såvel som til aktuelle politiske spørgsmål. Tillægget er et forum til diskussion, en indføring i komplekse vidensområder og tilbyder en afbalanceret blanding af grundlæggende og aktuelle analyser.”

Peter Bender Peter Bender (1923-2008) var oldtidshistoriker og dr.phil. Fra 1954 arbejdede han som journalist – i første omgang bl.a. som redaktør ved Sender Freies Berlin. 1961-70 var han redaktør og kommentator ved Westdeutscher Rundfunk (WDR); 1970-88 Berlin-korrespondent for WDR; 1973-75 ARD's korrespondent i Warszawa. Peter Bender var, ud over at være fremtrædende aktør i den tyske efterkrigsjournalistik, en ivrig fortæller for kansler Willy Brandts pragmatiske østpolitik, og hans publicistiske virksomhed udløste ofte heftige kontroverser..

Peter Bender i dansk oversættelse: ”Tysklands genkomst – en udelt efterkrigshistorie 1945-1990” Ellekær, 2012

I 1970'erne hed det sig i Warszawa, at forholdet mellem Polen og Tyskland kun kunne genskabes

skridt for skridt. Først måtte man bestræbe sig på en normalisering, derefter på forståelse, og når dette var nået, ville en forsoning sluttelig være mulig.

Den første traktat, med hvilken Polen og Forbundsrepublikken Tyskland regulerede deres relationer, den såkaldte Warszawa-traktat, fik i 1970 en beskeden overskrift og formålsbestemmelse: Den skulle skabe ”grundlag for normalisering”, altså endnu ikke en rigtig normalisering, men kun et grundlag for at en sådan kunne blive mulig. Efter en kort eufori opstod der skuffelse på begge sider. Relationerne udviklede sig temmelig skidt, og der skulle gå fem år, før Bonns og Warszawas mest presserende ønsker blev halvdårligt opfyldt i en ny traktatpakke. Såvel polakker som tyskere havde ganske vist givet Warszawa-traktaten et realistisk formål, men havde samtidig sat forventningerne for højt. På samme vis gik det senere med meget andet. Vesttyske politikere rejste ofte til Polen; ansøgede af de bedste hensigter opfordrede de indtrængende til forsoning og blev meget overrasket, når de stødte på forbehold: Med den naive forestilling, at der hurtigt kunne skabes en forsoning, viste de, at de ikke havde nogen anelse om dimensionen af det, der skulle overvindes mellem polakker og tyskere.

Det virker, som om vi i dag stadig er underlagt denne uvidenhed. Det tysk-polske forhold har på alle områder forbedret sig betragteligt, fra økonomi over politik til de private relationer; polske og tyske soldater afholder endog fælles øvelser. Forsoning, eller i det mindste forståelse, synes at være opnået, og pludselig ser alt så igen anderledes ud. Berlin og Warszawa befinder sig i åbne konflikter, tilliden er vejet for tvivl eller endog mistro, og gamle fordomme bryder atter frem. Det viser sig at være en illusion, at alt mellem polakker og tyskere ville komme i orden, så snart begge parter var i samme militæralliance og europæiske fællesskab. Har vi atter skruet vores forventninger for højt op? Måske hjælper det til en afklaring, hvis man prøver at huske, hvad der siden det forløbne århundrede har drevet polakker og tyskere fra hinanden. Hvad er der stadig tilbage af vor onde fortid? Hvad er allerede blevet overvundet? Det virker, som om der har været to typer af konfliktårsager: Den ene har

været bestemt af omstændigheder; den anden er af historisk karakter.

Den væsentligste omstændighed var den Kolde Krig. Polen befandt sig i den østlige lejr; den større og stærkere del af Tyskland, Forbundsrepublikken, stod i den vestlige lejr. Polen blev regeret af en halvkommunistisk, autoritær partielite, Forbundsrepublikken af demokratiske regeringer. Warszawa og Bonn var tvunget til blokdisciplin og havde kun begrænsede handlemuligheder hen over øst-vest-grænsen.

Ydermere indsnævrede Tysklands tostatslighed manøvrerummet for alle involverede. Warszawa var underlagt en bestandig, mistroisk observation fra DDR, som i Moskva kritiserede polakkerne for vesttilbøjeligheder; ethvert polsk skridt i retning mod Bonn krævede et kompenserende skridt i retning mod Østberlin. Bonn og Østberlin konkurrerede på den anden side i deres Polen-politik, hvilket vil sige, at de lagde hindringer i vejen for hinanden. DDR-ledelsen frygtede Forbundsrepublikkens økonomiske attraktivitet og skabte forstyrrelser, hvor den var i stand til det; Forbundsrepublikken udnyttede sin økonomiske overlegenhed. Gennem tyve år, frem til Willy Brandts østpolitik, bandt den sig selv, fordi den ikke anerkendte Oder-Neiße-grænsen og DDR, hvilket var til fordel for DDR og tvang Warszawa til et politisk nytteforbund med Østberlin mod Bonn.

Sagligt og politisk var der en del, som de tre stater fornuftigvis kunne have foretaget sig sammen, begyndende med samfærdselsproblemer, men intet kunne lade sig gøre. I Warszawa frygtede man et samspil fra de to tyske stater mod Polen, i Bonn frygtede man en koalition af de to kommunistiske stater mod den vestlige Forbundsrepublik, og i Østberlin frygtede man et stiltiende samarbejde mellem de to liberale lande mod det dogmatisk-kommunistiske SED.

Oven i alt dette kom der misforståelser, hvoraf nogle har eftervirkninger frem til i dag. I Forbundsrepublikken var man fast overbevist om, at man tænkte sagligt og uden at være forudindtaget, mens polakkerne tog udgangspunkt i ideologisk formede forestillinger – men det var lige omvendt. Polakkerne tænkte historisk og vesttyskerne ideologisk. Heri tog begge parter grundigt fejl. Polakkerne mente at kunne se en evig tysk Drang nach Osten, fra korsridderne

over de preussiske konger frem til Hitler og derpå til Adenauer. De mente, at Weimar og nazismen gentog sig i Forbundsrepublikken: først krav om polsk land, derpå angreb mod Polen. I Warszawa indså man ikke rigtigt, at Bonn var fikseret på Vesten og knap havde andet end ord tilovers for øst. Man havde svært ved forstå, at Oder-Neiße-grænsen i langt højere grad var et tema i indenrigspolitikken end i østpolitikken. Der skulle gå årtier, inden man i Polen, bortset fra undtagelser, tog demokratiet i Bonn alvorligt og begyndte at forstå, at dette ikke længere var det gamle, farlige Tyskland.

Lige så længe varede det, før man i Forbundsrepublikken, bortset fra undtagelser, forstod, at også de polske kommunister, i hvert fald efter 1956, først var polakker og derefter kommunister, for så vidt de overhovedet nogen sinde havde været kommunister. Næsten hele den samlede Forbundsrepublik levede i årtier i den forestilling, at øst var en monolitisk blok, uden bevægelsesmuligheder for de enkelte stater, ledet af magtbegærlige, professionelle revolutionære og drevet af målet om en verdensrevolution. Det blev ganske vist bemærket, at systemerne løsnedes, men ægtheden heri blev for det meste betvivlet. Når kommunister opførte sig fredeligt, sagde Adenauer i 1956, blev de endnu farligere.

Eftersom man frem til et stykke ind i 1970'erne ikke kom i megen berøring med hinanden, holdt fordommene sig på begge sider. Så meget større var så overraskelsen, når et besøg viste et helt andet billede. En polsk journalist, som havde overlevet Auschwitz, rejste i 1973 for første gang til Forbundsrepublikken. Han havde været fuld af tvivl angående tyskerne, men vendte lettet tilbage: ”De går over gaden for rødt.”

Mellem magthaverne i Polen og i DDR var der håndfaste interessermodsatninger. De polske kommunister måtte tænke nationalt, de tyske internationalt. Det polske parti måtte tage hensyn til sit folk, dets følelser og traditioner; kirke, kultur og landbrug lod sig ikke socialisere. DDR havde derimod brug for ideologien til at retfærdiggøre eksistensen af sin stat. Polen var fortsat Polen, uanset hvem der regerede. DDR var kun DDR, så længe det kunne fremtræde som socialistisk i forhold til Forbundsrepublikken. I polsk opfattelse var SED-folkene farlige dogmatikere,

som i forbund med Moskva truede de polske friheder. I SED's øjne var de polske partikammerater farlige revisionister, der truede såvel lærens renhed som sammenholdet i den socialistiske lejr og dermed DDR's eksistens. Da Solidarność opstod og endda blev legaliseret, ringede alarmklokkerne i Østberlin. Erich Honecker anbefalede intervention og afgrænsede DDR næsten lige så stærkt mod øst som mod vest.

Flertallet af østtyskerne så mere med bekymring end med glæde på, hvad der skete i nabolandet; det samme gjorde tjekker og ungarere. Erfaringerne fra 17. juni 1953, Ungarnopstanden og Pragerforåret viste: Når partiherredømmet kommer i fare, ruller de sovjetiske kampvogne, og i hele Moskvas magtområde bliver forholdene værre. Polakkerne overdriver, lød det, og bringer dermed de beskedne lettelser, som vi nu har, i fare.

Vesttyskerne, både folket og den politiske klasse, vekslede mellem beundring og bange anelser. Polakkerne blev populære, som de ikke havde været det siden opstanden i 1830; den private hjælp overgik de retoriske bekendtgørelser fra lande længere mod vest. Politikere fra alle partier nærrede imidlertid bekymring: Ender det med et andet Ungarn eller et andet Prag? Senere stillede en del i Bonn sig selv spørgsmålet, om polsk krigsret muligvis var bedre end sovjetisk okkupation. Jaruzelski fremstod som patriot; Mieczysław Rakowski blev kendt som reformator. Forbundsrepublikkens socialliberale regering strittede imod amerikanernes sanktionspolitik. Den forsøgte at fastholde kontakten til ledelsen i Warszawa og undervurderede Solidarność' styrke. Især socialdemokratiske besøgende lod det komme til pinlige scener i Warszawa: De konfererede med de magthavere, der havde erklæret krigsretten, og frihedskæmperne tilgodeså de kun periferisk. Krænkelsen sidder endnu i dag dybt, fordi den gik hånd i hånd med skuffelse, for Solidarność forventede mere fra socialdemokrater end fra andre partier.

Alt dette har nu i femten år været et overstået kapitel: Sovjetunionen, DDR, Warszawapagten, Kold Krig og kommunistisk magt i Polen findes ikke længere. Hvis vi havner i konflikter nu, så skyldes det aktuelle forhold, eller det har dybere, historiske årsager. Måske også en kombination af

begge: Nuværende uoverensstemmelser er historisk begrundet.

Som det første skal nævnes krigen og i endnu højere grad den tyske besættelse af Polen fra 1939 til 1944. Den var det forfærdeligste, Polen har gennemgået i sin historie. Seks millioner polske statsborgere, jøder og ikke-jøder, omkom i den periode. De fleste af dem, omkring 90 procent, blev ikke ofre for krigshandlinger, men for en udryddelsesplan, som var rettet mod jøderne i almindelighed og især den polske intelligens. Polen skulle ikke beherskes, men udslettes som nation. Ud over mord og tilintetgørelse var de "slaviske undermennesker" dagligt udsat for ydmygelser fra de tyske "herremennesker". De ramte nogle hårdere end dødstruslen og levede videre i de generationer, som blev født senere.

De tyskere, som blev fordrevet fra øst, blev heller ikke kun ramt fysisk, men også på sjælen. Med 1940'ernes slutning sluttede også syvhundredes års tysk historie i det østlige Europa; tyskerne boede atter dér, hvor de havde boet i middelalderen. Mange blev ikke fordrevet; de flygtede allerede for den fremrykkende sovjetiske hær. Det var 8,8 millioner, som mistede deres hjemstavn i de østlige tyske områder og i Polen. Heller ikke denne erindring dør med én generation.

Den ny tysk-polske grænse langs Oder og Neiße udviklede sig til et særskilt, endog et centralt problem. For tyskerne var den en amputation uden historisk fortilfælde; næsten en fjerdedel af rigsområdet blev polsk eller russisk. Hvad der for tyskerne var et nationalt spørgsmål, blev for polakkerne en eksistentiel nødvendighed. En nation - som gennem to hundrede år var blevet opdelt fire gange, som var blevet besejret, undertrykt, behandlet som mindreværdig, foragtet og betragtet som uegnet til statsdannelse, og som til slut var blevet truet af udryddelse og slaveri -, har brug for vished for sin fremtid, især vished for sine grænser.

Senest fra midten af halvtredserne blev de fleste vesttyskere klar over, at Oder og Neiße ville forblive Tysklands østgrænse. Konrad Adenauer var tilfreds med, at han ikke længere skulle forhandle en grænsetraktat. Men intet forbundstysk parti ønskede at påtage sig den belastning, det ville være, at tage det nationale afkald på sig, og intet parti mente at kunne undvære de for-

drevnes stemmer. Deres ledelser problematiserede bevidst og planlagt gennem fyrré år, frem til sommeren 1990, forholdet til Polen. Nogle gør det endnu. Alle tilnærmelser til Polen måtte gennemføres under modstand fra forbundsfunktionærer: Regeringen Brandt/Scheel mistede sit flertal i Forbundsdagen på grund af Warszawa-traktaten.

Også CDU og CSU bekæmpede, bortset fra få vigtige undtagelser, traktaten, til dels ud fra en oprigtig overbevisning. Det, der fulgte, var partitaktik. Traktaten forpligtigede af retlige årsager kun Forbundsrepublikken. Unionspolitikere hævdede, at østområderne ville forblive tyske, indtil en fredstraktat med et forenet Tyskland fastlagde østgrænsen. Endog Helmut Kohls regeringsmedlemmer, CSU-ministrene Friedrich Zimmermann og Theo Waigel, udstrakte det "åbne" tyske spørgsmål til at omfatte provinserne på den anden side af Oder og Neißé. Forbundskansleren lod det ske og afslog i 1990 at give et umisforståeligt, klart udsagn om grænsen, indtil han over for de uforbederlige i CDU og CSU kunne erklære: Vi er nødt til at anerkende grænsen, ellers får vi ikke enheden.

Den traktat, som regeringen Kohl derefter indgik, adskilte sig knap fra Brandts Warszawa-traktat i ordlyden, men derimod nok i ånden. Brandt risikerede sin regerings eksistens; Kohl ikke engang to til tre procent af sine vælgere. Brandt vovede det store skridt for at opnå en ny begyndelse med Polen; Kohl havde brug for en national målsætning for at kunne gøre det nationale afkald. Brandt knælede i Warszawa; Kohl havde fokus på forbundsdagsvalget og sendte udenrigsminister Hans-Dietrich Genscher til underskrivelsen i den polske hovedstad.

Det polske krav om grænseanerkendelse blev modsvaret af et tysk krav om udrejse. Når Østpreussen, Pommern, Neumark og Schlesien for al fremtid skulle være polsk, påbød såvel logik som humanitet at lade de tyskere, som endnu boede dér, rejse til Tyskland, hvis de ønskede det. Men den polske ledelse strittede imod så længe, den kunne. Men i den forbundstyske politik udviklede udrejseproblematikken sig næsten til at blive hovedspørgsmålet i forholdet til Warszawa, hvis succes eller fiasko i stadig højere grad blev målt på antallet af dem, som fik tilladelse til at rejse eller blev holdt tilbage. På

begge sider blev problemet stadig mere følelsesladet. Polakkerne så førkrigstidens tyske mindretal som en af årsagerne til deres ulykke og ville ikke indrømme, at de stadig havde tyskere i landet. I Forbundsrepublikken ville man ikke godtage, at Polen ikke ville lade tyskere være tyskere. Den, der blot havde et overfladisk kendskab til sagen, vidste, at kriteriet "ubestridelig tysk folketilhørsforhold" i praksis ofte var vanskelig at fastlægge.

Tyskerfrygten tjente de polske kommunister som middel til at fastholde deres herredømme. Når det blev indenrigspolitisk vanskeligt, malede partiskribenterne skræmmebilledet i de grelleste farver. Kun forbundet med Sovjetunionen, lød det, beskyttede mod revanchisterne i Bonn, og kun det Forenede Polske Arbejderparti garanterede det beskyttende forbund. Men det var ikke alt. I Polen såvel som i Forbundsrepublikken var der hele tiden agitatorer, som med politisk støtte holdt live i eller genopvakte gammel frygt og modvilje. Hupkaerne og Czajaerne havde deres panderter mellem Oder og Wisła. De fordrevnes tidsskrifter skrev ofte, hvad heller ikke politikere til højre vovede at sige. En del polske korrespondenter i Bonn skrev deres reportager, som om indholdet i taler som "Schlesien forbliver vort" dækkede hele Forbundsrepublikkens mening. Urostifterne havde ret meget held med at hjælpe hinanden til forståelse, hvilket ikke var aftalt, men det fungerede, som havde det været det.

Hvad der i øjeblikket foregår i Polen og Tyskland, virker som en fortsættelse – det viser såvel kravene om erstatning for konfiskeret ejendom som kravene om krigsskadeerstatning. Den forfærdelige historie udgør fortsat et let brændbart stof, som kan antændes af den, der måtte have en interesse heri. Den, der leder en forening af fordrevne, som til stadighed har færre fordrevne og flere børn og børnebørn af fordrevne, må finde på nye emner, som kan retfærdiggøre foreningens fortsatte eksistens. Den, som i Polen af den ene eller anden grund har brug for syndebukke, finder dem lettest vest for Oder. Men høge på såvel den ene som den anden side ville ikke kunne skabe konfrontation, hvis ikke de gamle fjendebilleder og ikke mindst de traumatiske erindringer fortsat levede og kan mobiliseres. Og da det netop ikke drejer sig om ren indbildning, når der er tale om tysk besættelse og

polisk fordrivelse, men om erfarede, oplevede og gennemståede begivenheder, må man tage dem alvorligt som skjulte, men vedvarende farer for forholdet mellem tyskere og polakker.

Også de seneste stridigheder, især deres overraskende heftighed, kan kun forstås, hvis man søger efter deres historiske rødder. Warszawa fulgte USA i Irak; Berlin nægtede demonstrativt sin loyalitet. Polakkerne følte sig allerede før 1990 stærkt knyttet til USA - omkring seks og en halv million amerikanere er af polsk herkomst -, og dollaren var landets anden valuta. Endvidere har Polen dårlige erfaringer med europæerne: Den ene del har besejret, delt og behersket landet, den anden har svigtet det i nøden. Derfor holder Warszawa sig nu til USA. Måske kunne USA i 1945 have reddet landet fra Stalin, mener nogle; i dag er USA i hvert fald den stærkeste magt i Europa og endog i verden og dermed den bedste garanti for Polens sikkerhed, især over for russerne og over for de atter stærke tyskere.

Heller ikke den gamle Forbundsrepublik så sin sikkerhed i gode hænder hos Frankrig eller Storbritannien, men derimod hos USA, og for så vidt er der god tysk forståelse for den polske politik. Det, der skiller Berlin og Warszawa, er vurderingen af Rusland og forholdet til det. "Alle de polske opstande var rettet mod russerne", sagde et polsk centralkomiteemedlem til mig for mange år siden. For polakkerne udgør Rusland lige som tidligere en fare, måske ikke nogen akut fare, men bestemt en latent. Men det gælder ikke længere for tyskerne. Sovjetunionen eksisterer ikke længere; den årtier lange frygt for, at den sovjetiske militærmaskine ville rulle hen over Tyskland og Vesteuropa, gør i dag knap nok indtryk på nogen tyskere. Polakker og tyskere kan i dag vis udveksle argumenter for, hvorvidt Rusland er en trussel eller ej, men de vil næppe kunne overbevise hinanden. Meningsforskellen er for dyb, fordi den har historiske rødder. Og den bliver endnu vanskeligere at overvinde for polakker, når de ser tyske kanslere i Moskva: Helmut Kohl fortrolig med Boris Jeltsin, og Gerhard Schröder med Vladimir Putin. Nogle siger "Rapallo" højt, andre tænker det.

Også en anden strid kan kun forklares historisk. Den drejede sig om, hvor stærkt Polen skulle være repræsenteret i den Europæiske Union, og har de samme rødder som Polens ubetingede

fastholden af Oder-Neiße-grænsen: Den, der så længe er blevet behandlet som andenrangs, forlanger ligebyrdighed. Han gør det så meget mere over for en nabo, som tidligere har krænket ham med sin arrogance.

Denne arrogance er i vidt omfang, men på ingen måde helt forsvundet. Alligevel, og det er en væsentlig forandring, er tysk østpolitik ikke længere kun Rusland-politik, men to ting: politik med Moskva og politik med Warszawa. I de senere år betød det også politik for Warszawa, hjælp til Polens vej ind i EU. Men også heri lå der et element af ulighed: Den ene hjælper, den anden må hjælpes. Da polakkerne derpå stillede krav, som forekom urimelige, sagde også absolut Polen-venlige politikere i Berlin: De er utaknemme.

Sagen bliver ikke nemmere af, at det ikke kun er polakkerne, men også tyskerne, som har problemer med deres selvbevidsthed og nu giver stærkere udtryk herfor. Efter krig og Auschwitz var tyskerne Europas pariaer. Siden Adenauer fulgte de reglen: Efter Hitler må tyskere vise mere varsomhed, indsigt og hensyn end alle andre. Derfor: ikke slå i bordet, hellere holde sig tilbage, og aldrig forsøge at sætte noget igennem alene. Det er ikke overstået, efter at Tyskland er blevet forenet og uindskrænket suveræn, men denne holdning er dog blevet og bliver mindre markant. De tysker lidelser og tab, bombekrig og fordrivelse, bør finde mere respekt; de tyske interesser skal sættes stærkere igennem. Schröders åbne nej til Bush' krig i Irak, hans klare opposition mod et betydeligt element i amerikansk politik – det ville ikke have været muligt for ti år siden. Kohl holdt sig uden for den første Irak-krig, idet han hemmeligt betalte for den.

Selvfølelse og selvhævdelsestrang er vokset både i Polen og i Tyskland, og de støder nu sammen; for Tyskland ligger forklaringen i den nyeste historie, for Polen ligger den også i den ældre. Formynderi og overlegenhedsfølelse er resultatet hos den ene, anerkendelsestrang og selvovervurdering hos den anden. Begge falder sammen med et meget gammelt fænomen. Både polakker og tyskere er fikseret på Vesten. Men herved støder polakkerne på tyskerne, som vender dem ryggen og ivrigt søger mod franskmændene. For at belyse det med et banalt eksempel: Hvis en tysker udtaler navnet på byen Bordeaux som

Bor-de-auks, bliver han til grin; hvis han ikke udtaler navnet på byen Łódź som Lodsch, men korrekt, så bliver han ikke forstået. Den ulige interesse i hinanden har skilt dem i århundreder og har også gennem de seneste halvtreds år hindret mere, end vi har været klar over. Indtil langt ind i 1970'erne, måske endnu længere, var det kun få polakker, som kunne se, hvori problemet i de tysk-polske relationer består: Ikke i tysk "Drang nach Osten", men i tysk ligegyldighed over for øst.

Normalisering skal være det første skridt til at bringe tyskere og polakker tættere på hinanden. Normalisering betyder ganske enkelt: Fjernelse af alt det, der ikke er normalt i forholdet mellem to nationer. Kan man tale om dette, når historiske prægninger til stadighed fører til nye konflikter? Når meningsforskelle udarter til principdebatter? Når erindringen om sår, som er tilføjet af naboen, lever så stærkt videre, at den når som helst kan ødelægge forholdet? Når erindringen bliver udnyttet til egoistiske formål? Når nærtagenheden og pirreligheden fortsat er så stor, at et forkert ord kan udløse en krise i relationerne? Kan man tale om normalisering, når låget over meget, som ikke er blevet normalt, er så tyndt?

Hvad gør vi med vore historiske byrder? Først og fremmest er det nok vigtigt, at de bliver erkendt som historiske: Der står der noget mellem tyskerne og polakkerne, som ikke hurtigt og let kan fjernes. Politik og økonomi alene gør det ikke, sådan som de kvikke pragmatikere hævder det. Vi er nødt til at omgås meget forsigtigt med hinanden, gøre os umage og gøre os det klart, at det vil tage lang tid. Ingen andre steder i Europa har det været så vanskeligt for to nationer atter at nå hinanden.

Men vi er ikke kun produkter af vor historie; vi kan også selv skabe historie. Og hertil er der eksempler og forbilleder. Warszawa-traktaten fra 1970 lod, fordi den var det første skridt i retning mod Polen, meget stå åbent, men den åbnede døre mellem Polen og Forbundsrepublikken, og det ikke kun for erhvervslivet! Kirker, universiteter, skoler, radiostationer, forsoningsvillige hjemstavnsforeninger, forfattere, teaterfolk, musikere og engagerede privatfolk, som sluttede sig sammen i mange tysk-polske fællesskaber, søgte og fandt vej til Polen. Professorer fra begge sider enedes efter mange hårde diskussioner om

anbefalinger for, hvorledes nationalismen skulle fjernes fra skolebøgerne – de præsterede et godt arbejde, for nationalister på begge sider kritiserede anbefalingerne. I slutningen af 1982 udkom der en bog på 280 sider, som registrerede, hvad der var konstaterbart i det "kulturelle samarbejde", og det var på ingen måde udtømmende, som forlæggeren Winfried Lipscher understregede det. Også myndighederne i Warszawa havde – bestemt til deres beklagelse – ved slutningen af 1970'erne mistet overblikket over, hvad der foregik hinsides den statslige kontrol. Efter at dørene var blevet åbnet ganske meget, kunne næsten alt "lade sig gøre" i Polen; man måtte blot vide hvordan eller kende nogen, som vidste det.

Mellem Polen og DDR viste det anordnede venskab sig at være en døråbner, for det muliggjorde et ikke-anordnet, sandt venskab. Ikke kun partifunktionærer, men også lærere, professorer, kunstnere, forfattere og fagfolk af enhver art skulle kommunikere og gjorde det ofte mere, end de burde. Ud af faglige "drøftelser" opstod der personlige forbindelser. Valutaernes manglende konverterbarhed fremtvang gensidig hjælp. Man hylkede også hinanden. Endnu i dag glæder en del østtyskere sig over at være doktor honoris causa ved et polsk universitet. Tyskerne gjorde gennem deres effektivitet indtryk på - og irriterede – polakkerne; polakkerne lokkede – og forvirrede – med deres friheder. Som i vittigheden om de to hunde, der svømmer over Oder, passerer hinanden, og hver især undrer sig over, hvad den anden vil på egen side: Den polske vil i DDR for en gangs skyld gerne spise sig mæt, den tyske vil i Polen for en gangs skyld gerne gø.

Karl Dedecius bragte den polske litteratur ind i Forbundsrepublikken; Henryk Bereska og mange andre byggede litterære broer fra Polen til DDR. Adam Krzemiński observerede i 1960'erne og 1970'erne en "Polen-bølge" blandt DDR-forfattere, og i øvrigt opdagede kunstnere, intellektuelle og individualister, at Polen var et land, hvori der herskede det samme system, men hvor meget var anderledes, lettere, mere sindigt, uden respekt for enhver øvrighed, helt og holdent uideologisk, men mere nationalt, hvilket en del østtyskere konstaterede med misundelse og andre med en hovedrysten. Den, der ikke var "rejsekadre" og kunne få tilladelse til at rejse til Vesten, rejste til Warszawa eller Kraków.

Og nu forbillederne. Her skal på begge sider først nævnes kirkerne, som gik langt foran politikken. Den evangeliske kirkes memorandum i 1965 hævdede sig op over ensidigheden i den forbundstyske holdning og værdigede begge nationers skæbne, den tyske smerte over den tabte hjemstavn og den polske bekymring for den ny. Memorandummet anbefalede ikke en anerkendelse af grænsen, men lod den fremstå som en uundgåelig konklusion. Kort derefter brød de polske biskopper ensidighedens mur ned og udtalte det største, der er blevet sagt mellem polakker og tyskere: ”Vi tilgiver og beder om tilgivelse.” De tyske biskopper svarede mindre kristeligt end diplomatisk og overlod dermed deres polske embedsbrødre til partiets ondskabsfulde angreb. Fem år senere gjorde partiet selv det, det havde kritiseret biskopperne for, og arrangerede sig med Forbundsrepublikken. Tadeusz Masowiecki klagede i 1970 bitterligt over, at ganske vist havde det katolske Polen banet vejen, men nu gik dialogen med tyskerne forbi ham.

Den næste hæder fortjener de polske og tyske politikere, som havde mod til at sætte sig ud over belastende erfaringer, vred opposition og egne forbehold. Som heller ikke lod sig friste af populistiske muligheder og gjorde, hvad dialogen krævede. Den tredje hæder er uden navn. Den har de talløse ukendte gjort sig fortjent til, som i årtier gennem tavst græsrodsarbejde gjorde sig umage for, at de dårlige erindringer og fasttømrede fordomme ikke fortsat skulle bestemme billedet af polakkerne og tyskerne. Hvis befolkninger skal nå hinanden, må politikken skabe forudsætningerne, men det væsentlige skal ske hinsides politikken. Det var det tætte, temmelig faste net af forbindelser, bekendtskaber og venskaber hen over grænserne, der gjorde det muligt at komme nogenlunde gennem de vanskelige 1980'ere. Dette net udgjorde det grundlag, hvorpå polakker og tyskere i 1990 befriet kunne nå hinanden.

Et blik tilbage på de første efterkrigsår viser, at der siden da er blevet opnået utrolig meget. Påmindelsen om den efterfølgende tids fortsatte vanskeligheder gør os det klart, at mere kunne der ikke være blevet opnået. Historiske byrder og prægninger forsvinder ikke på et halvt århundrede. Men også det kan man gøre noget imod. Det viser Willy Brandts eksempel: ”Min rege-

ring accepterer historiens konsekvenser”, sagde han i 1970 til den polske ministerpræsident Józef Cyrankiewicz ved underskrivelsen af grænseaf-talen. Det betød: Vi affinder os med, at Tyskland ender ved Oder og den vestlige Neiße. Han knælede foran ghettomindesmærket i Warszawa. Det betød: Vi ved, at der eksisterer en tysk skyld over for Polen, som ingen politik kan fjerne.